

A KÖNYVTÁRAK MINT A NEMZETI MŰVELŐDÉS ESZKÖZEI

IRTA
FERENCZI ZOLTÁN.

Különlenyomat a Múzeumi és Könyvtári Értesítő III. évfolyamából.

BUDAPEST
STEPHANEUM NYOMDA R. T.
1909.

I.

Nemrégiben egy politizáló társaságban ezt mondtam: Egy ország jóléte kivált három intézményen fordul meg: a jó bíróságon, vagyis az igazságszolgáltatás biztosságán, (tehát nem az ú. n. törvénykezésen), a jó közigazgatáson, azaz a polgári bátorság biztosságán és a jó közoktatáson, t. i. hogy minden polgár legalább annyit tudjon, a mennyit helyzete megkíván, vagy más szóval, a tudás biztosságán.

Ha ez a három megvan, a többit bátran a polgárookra bízhatjuk: elvégzik maguk is, ha t. i. megvan biztosságuk az igazságban, a szabad mozgásban, a tudásban. És az állam célja megadni nekik ezeket a biztosságokat s ebben a magasabb értelemben csakugyan megtámadhatatlan Eötvös elve, a ki híres állambölcseleti művében, más szempontból ugyan, de azt mondta, hogy az állam célja a biztosság.

Csupán megemlítem még, hogy ezekhez hozzátettem azt is, hogy nálunk különösképen az állami föladat e hármas főirányának hivatali képviselői egymással egyáltalán nem érintkeznek. A bíróság mint egy hierarchikus kaszt zárkózik el. A közigazgatás a régi magyar hagyományos első hivatali osztálynak tartja magát s minthogy politikai, azaz hazánkban első érdekű foglalkozás tényezője, tehát a specifikus magyarnak legkedveltebb pályája. A közoktatás mindenrangú embereit pedig mindkét előző osztály egyaránt kicsinyli és maga a közvélemény is a másik kettő után helyezi. Ez így van, de csak Magyarországon.

Pedig Széchenyi, ez az igazi és legfőbb praeceptor Hungariae, a *Hitelben* azt mondja, hogy «minden kifejlődés, előmenetel, erő, érték és szerencsének legmélyebb sarkalata a *kiművelt emberfő*». Ennél mélyebbre nem bocsátkozhatunk. Tehát szerinte a tudás, az oktatás az első. Az anyagi érdek is csak második. Mert noha e kettő egységből fakad a nemzeterő, a szabadság, mégis az anyagi fölvirágzás az elsőnek következménye. «Az ész erő s így az ész boldogság», mondja Széchenyi. «Tekintsünk csak mélyen a legnagyobb következtetések elveire s fenekire s mint a nyári reggel, oly tisztán fogjuk látni, mennyi bámulásra méltó szivárgott s nem másunna, mint emberi agyvelőből a világra, Confutse, Bacon, Franklin és számtalan mások maroknagyságú veleiből!» «A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma. Ezek statisztikája az ország legérdekesebb – leginteressánsabb – része. Nem termékeny lapály, hegyek, ásványok, éghajlat stb. teszik a közerőt, hanem az ész, mely azokat józanon használni tudja. Igazabb súly s erő az emberi agyvelőnél nincs. Ennek több vagy kevesebb léte a nemzetnek több vagy kevesebb szerencséje». «Nagy szerencse, teszi hozzá alább, hogy az agyvelő hazánkban szép mennyiségű, csakhogy itt-amott kifejlődése hátra van»...

Igy Széchenyi, aki tehát a nemzet-fenntartó talpkövek közül legmélyebbre a kiművelt emberfőt helyezte.

Mekkora igazság és mekkora igazság mindmaig, hogy ami Magyarországnak most is leginkább hiányzik, az az eléggé kiművelt emberfő az egyesekben és az egész nemzetben. Széchenyi politikájának tehát legfőbb alapja a nemzettest minden tagját befoglaló egyetemes művelődés, mely mindennek kezdete és forrása. Minő félreértés terjeszthette el róla, hogy ő az anyagi fejlődésben találta főleg a nemzet előhaladását, melyet ő csak mint a művelődés természetes következményét tekintett.

De ez most nem tartozik ide.

Tehát a kiművelt emberfő. Ez az első és legfőbb, hirdetjük mi is Széchenyivel. Minden nemzeti emelkedés a maga végeredményében az egyének emelkedésében, az egyéniség fontosságának elismerésében, kiművelésében áll.

Ez más szóval a tudatlanság, a barbárság elleni küzdelmet és legyőzését jelenti. Erre nézve eddigelé az volt a meggyőződés s nálunk jóformán ma is az, hogy az ezek elleni küzdelemre elég az iskolák mindenféle faja, elkezdve az óvodán a legmagasabbig, az egyetemig.

Ámde nézzünk a dolog gyökerére. Magyarországon (Horvát-Szlavonországot nem számítva) 1907-ben volt 3.202.750 tanköteles, azaz 6-15 és némi részben még idősebb népiskolai tanuló. Ezeknek 79,5%-a járt iskolába, azaz 2.546.456 tanuló. Ezek közül 16.618 mindennapos elemi, közülök 1743 községben 2153 állami iskolába bejárt 1.862.085 tanuló, különböző ismétlő iskolába 513.429 tanuló. Ámde itt megjegyzi az állami hivatalos jelentés, hogy minden erőfeszítés dacára az V-VI-ik elemi korosztályú tanulók száma fogy. A különféle 556 iparos- és kereskedelmi inasiskolákba járt összesen 91.764 tanuló, kik közül 17.130 maradt ki év folyamán, de a megmaradtak is rengeteget mulasztottak. Előképzettségük oly csekély volt, hogy olvasni, írni és számolni jól csak 3911 tudott; 2437 nem tudott sem írni, sem olvasni s csak olvasni tudott 1218. Mindezeket oktatta 1907-ben 30.753 rendes tanító s még pár ezer más kisegítő tanerő.

Most gondoljuk el, hogy ezekből kerül ki évenként átlag 15 éves korban az a nemzedék, mely kevés kivétellel soha többet nem tanul s alkotja a népességnek körülbelül 90%-át. Vegyük föl, hogy az, aki iskolába járt, mind megtanul olvasni és írni, mégis ha utóbb életének másik $\frac{3}{4}$ vagy $\frac{4}{5}$ -öd részében magára hagyjuk, nem kell-e, kevés kivételt leszámítva, rövid időn minden ismeretet jóformán elfelednie s visszaszülyednie az előbbi barbárságba? Hiszen még más környezetben is a felnőttek tekintélyes része nem ugyan az olvasást, hanem az írást rendesen jórészt elfelejti.

Most aztán vonjuk le ezt a mindössze három milliót alig meghaladó összes gyermeksereget hazánk (Horvát-Szlavonországot nem számítva) 18.048.106 lakosságából; tegyük föl, hogy még két milliót tesz az intelligens elem, mely ismereteit par force des choses utóbb is gyarapíthatja: nem állunk-e még mindig körülbelül 13 millió oly népességgel szemben, melyhez az iskolai kor után, vagyis életének még hátralevő $\frac{3}{4}$ részében, leszámítva kevés rongy-olvasmányon, ponyva-regényen és elbeszéléseken, esetleg egyetlen, az ő szájaizén szerkesztett zuglapon kívül, semmi ismeretterjesztő olvasmány el nem jut, holott mindezek az olvasmányok inkább ártanak mint használnak?

Ime, kétségtelenül a népesség túlnyomó része, életének túlnyomóan nagyobb felében, éppen a valóban emberré-válás időszakában, a művelődés terén teljesen elhagyatva. Már most aki tudja, vagy csak el bírja képzelni, hogy mily rettentő nehéz a nagy tömegek műveltségét csak egy parányi fokkal is emelni és hogy ezek műveltsége, a legnagyobb állami és társadalmi erőfeszítésnek csak pillanatnyi lankadásával is, mily gyorsan hanyatlik több fokkal alá: bizonyára nem fog közönytelenül tekinteni a nagy embertömegre, a népesség e nagyobb részének ismeretbeli elhanyagoltságára, mely miatt oly könnyen esik áltanítók, politikai kalandorok, mindenféle, a nép könnyenhitésére és tudatlanságára számító zsebelők és félrevezetők zsákmányává, az alkoholizmus, az erkölcsi elvadulás, a káros, sőt veszedelmes olvasmányok, hamis politikai és társadalmi tanok áldozatává.

Már pedig a kérdés annál nagyobb súlyú, minél inkább kívánjuk, hogy haladásunk egyetemes, vagy más szóval demokratikus legyen, hogy szociális helyzetünk mentől egészségesebbé váljék. Ugyanis a demokrácia csak a művelt polgárok összességére támaszkodhatik s tudjuk, hogy éppen ma, az általános, vagy legalább széles alapu szavazatjognak szükségessé vált behozatalával, nálunk is minő súlylyal esik latba a műveltségnek legalább is kezdetleges mértéke. Igaz ugyan, hogy a demokratikus átalakulás már magában is kedvez az emberi egyéniség kifejlésének; de egyedül ennek átalakító hatásában bizakodni, művelődés nélkül, annyi volna, mint a szociális metafizikában elmerülve azt hinni, hogy az emberi természet már a maga őállapotában tökéletes és minden erkölcsre s erényre alkalmas. Holott ez az őseMBERI tudat-

lanság a multban nem bizonyult méltónak a bizalomra, sőt ellenkezőleg, magas tulajdonait csak a műveltség arányában birta kifejleszteni. De sőt a helyes állampolitika alapelvének kell lenni, hogy bizalmatlan a műveletlen emberi természetben. És ha igaza van Montesquieuenek s én Petőfivel hiszem, hogy igaza van, melyszerint a demokrat uralom rúgója, támasza az erény, de ennek föltétele a polgárok erkölcsi tökélye, akkor igaz az is, hogy tanulatlan embertömeggel nem lehet valódi társadalmat, nem életrevaló államot alkotni. Ebben bizakodni annyi, mint valami szociális miszticizmus illúzióiban álmot hüvelyezni.

Más szóval, noha mindeddig az iskolán kívüli oktatás főleg nálunk éppen nem részesült kellő méltatásban, itt egyike áll előttünk a legnevezetesebb modern állami és társadalmi problémáknak.

II.

Valóban régóta rájöttek Amerikában és Európa nyugatán, hogy kell tehát valami, ami az iskolából és itt főképen a nép- és ismétlő iskolából kikerült ifjat megóvjá attól, hogy mihamar mindent elfelejtsen s életének körülbelül hátraeső háromnegyed részében visszasülyedjen abba a tudatlanságba, melyből az iskola valahogyan kiemelte.

Mi legyen ez? Csupán két eszköz volt gondolható. Egyik az újra-tanítás, melyet változatos néven elneveztek különböző tanfolyamoknak, melyek természetüknél fogva csak szűkebb körre szorítkozhatnak, továbbá szabad tanításnak, szabad egyetemnek, nép- és munkás egyetemnek, melyek mint nevük is mutatja, minél szélesebb réteget kívánnak felölelni. Másik eszköz a különböző nevezetek alatt létesített nép- és mindenfajta közkönyvtár, melyek meg azt akarták és akarják, hogy a lakosság minden rétegéhez mennél könnyebben, mennél gyorsabban s mennél olcsóbban eljuttassanak a jó, hasznos és mulattató könyvekből egy válogatott mennyiséget, melyekből kiki tetszése szerint szerezzen okulást és mulattatást. Amaz tehát oktatás, emez önművelés, öntevékenységgel kívánja a célt elérni.

Itt most az a kérdés: melyik egyszerűbb s melyik hatásosabb, melyik olcsóbb és keresztül-vihetőbb?

Érdekes, hogy a régiek valahányszor iskolát alapítottak, azonnal megalkották melléje a könyvtárt is, mintegy természetszerűen érezvén, hogy az élőszó tanítását csak az olvasás, tehát önművelés rögzítheti meg, gyarapíthatja s teheti gyümölcsözővé. Mégis most mi történt nálunk? A múlt és folyó évben nagy előkészülettel, de nem elégséggel, Budapesten egy fényes testület letárgyalta a szabadtanítás állami törvényjavaslatát a nélkül, hogy abban bárminemű könyvtárról csak szó lett volna is.

Már pedig vegyünk csak egy példát. Ezer ember kezébe eljuttatni egy évben egy jó könyvet, hogy tehát elolvasson évenként egyetlenegy hasznost vagy kellemest magába foglaló művet, nem különösen nehéz föladat, elérhető aránylag néhány jól megválogatott könyvvel s tehát kevés költséggel. De hogy pl. ezer felnőttnek előadjunk annyi ismeretet, a mennyi egy hasznos könyvben van, vagy okozzunk nekik élőszóval annyi gyönyört, a mennyit teszem Jókai Kárpáthy Zoltán-jából meríthet: ahhoz hány tanító, hány óra, minő helyiség, mennyi erő, mennyi pénz kellene s az eredmény mégis az, hogy nem tettünk még egy lépést sem addig, hogy egyet is közülök önművelésre, azaz a könyvből való ismeretszerzésre szoktassunk és így kitettük annak, hogy ha tanításunkat meghallgatta s talán meg is értette, pár nap alatt újra elfelejti. De aztán vegyük hozzá, hogyha körülbelül két millió gyermek oktatásához több mint 16 ezer iskola és több mint 30 ezer tanító kell, hogy fognók az említett 13 millióból álló népességet, akármily felületesen is, oktatni s ha meg volna is rá minden eszköz, hogy fognók ez oktatás elfogadására bírni, hiszen itt a kényszeroktatás már lehetetlen.

Erről mondja Pellisson Mór, a könyvtárügy egyik első előharczosa Franciaországban, a következőket: «A szabadtanítás összes eszközei közt a nagy népesség könyvtára az, melynek túlnyomóan legtöbb a nevelő és szociális hatása. Ez oly eszme, melytől nálunk általában elég távol állnak. Mikor körülbelül tíz éve nálunk megkezdődött a tevékenység az iskola utáni oktatás ügyében, az ügy előharczosai nem a közkönyvtárt karolták föl, ezt mellékesnek tartották s legfőljebb ha kegyként szóltak róla s összes törekvéseiket más irányokban merítették ki. Ezért, nézetünk szerint, ez az olykor zajos és sok tekintetben csillogónak is mondható tevékenység egészben rosszul volt intézve. Nem számoltak vele eléggé, hogy könyvtár nélkül az iskola utáni oktatásnak nem lehet sem teljessége, sem állandósága. Nem hisszük, hogy fáradoznunk kellene a bizonyításban, mert egy pillanatnyi elmélkedés elég rá, hogy a felnőttek számára tartott tanfolyamokból – annál inkább az egyes előadásokból – csak nagyon sovány

és lenge eredmény várható, ha nem fejt tovább és nem szilárdítja meg ezt a személyes olvasás. Azt lehetne mondani minden erőszakolás nélkül, hogy a hol nincs könyvtár, a felnőttek tanfolyamai semmire sem jók s a hol megfelelő könyvtár van, e tanfolyamok nagy kár nélkül mellőzhetők».

Még jobban és határozottabban nyilatkozik Morel a könyvtárakról szóló két kötetes (1908) művében, melynek egyetlen célja nemzetét meggyőzni a könyvtárak, mint első és legfőbb nemzetnevelő intézmények szükségéről. Ő tudniillik így szól a saját művéről: «Ez a könyv meg akarná mondani és meggyőződésévé tenni egy hiú nemzetnek, hogy a szabad közkönyvtárak az egyetlen, egy szabad néphez méltó oktató eszközök, hogy az előadások, tanfolyamok, kis egyetemek, körök, vallási, felekezeti vagy célzatos oktatások, gyakran maguk az iskolák is, nem egyebek, mint szalmacséplés, mint a balgaság fontoskodása előtt való parádé. Egyetlen oktatásnak van értéke: az, melyet az ember önmagának ad. Túlságos sokat beszélünk. Tanulnunk és elmélkednünk kellene. Az elmélkedés pedig csendet kíván. A néppel úgy bánnak, mint gyermekkel... Hát a felnőtt ember, ha meg akarja magát büntetni, tán az iskolába megy, hogy megvesszőzzék? Vagy aztán játszván, visszaélván a nép szóval, egy közkötelességet a jótékonyosság körébe utalnak. A könyvtárak problémája egyértelmű egy nemzet oktatásával, az iskola utáni, azaz a legfontosabb oktatásával. Olvasni annyi, mint szabad emberként cselekedni. Mindezt elmondták egy századdal ezelőtt... De ma bírunk jobbat, mint szép szavakat, előttünk a tények. Amerikának és Angliának vannak könyvtárai s a számadatok beszélnek».

Ezeket az angol és amerikai számadatokat nekem is volt alkalmam több mint egy éve, még a Morel könyve előtt, más források alapján megszólaltatni a Szabad Lyceum közgyűlésén Budapesten, azén a Szabad Lyceumén, mely egy amerikai értelemben vett szabad, közművelődési közkönyvtár fölállítást programjába vette. Ezeket az adatokat most nem ismétlem, egyszerűen legyen szabad ezekre s a jelentékeny szakirodalomra utaltom. Nem állhatom mégis, hogy ne említsek meg annyit, hogy Amerikában nemcsak ma alapelv, mely szerint a barbárság legyőzője a nagy tömegekre nézve csak a népiskola és a nép igényeinek megfelelő közkönyvtár, hanem ez volt már több mint száz éve és a múlt század 30-as éveitől fogva ott az a meggyőződés, hogy ezt csak a polgárok önmegadóztatásával lehet megvalósítani.

Ennélfogva 1847-ben Quincey Josiah bostoni polgármester indítványára a város elfogadta azt a javaslatot, hogy közadóból városi közkönyvtárt építsenek. Ugy jött létre ott nemcsak a világ egyik legszebb könyvtárépülete, hanem ebben a föld legnagyobb nem-tudományos, azaz közművelődési könyvtára. Ez a példa oly hatásos volt, hogy ma nincs csak kissé jelentékenyebb amerikai város sem, melynek szabad, nyilvános közkönyvtára ne volna, úgy hogy e címen a fejenként való megadóztatás rendszerint 1-3 koronára megy, holott pl. Párisban alig esik egy lakosra 9 fillér. Ebből következik, hogy a tudományos, az egyetemi és más szakkönyvtárakat nem számítva, a közkönyvtárak ott oly számnak s könyvekkel úgy el vannak látva, hogy minden 100 lakosra 68 könyv esik s már 1903-ban csupán az 1000 kötetűnél nagyobb könyvtárakban 54,4 millió kötet volt. Csak ily könyvtárszertelet hozhatott létre ott oly adakozót, mint Carnegie András, ki könyvtári célokra eddig mintegy 800 millió koronát áldozott Amerikában és Angliában.

Hasonlóan jártak el az angolok, a kiknél ugyanez alapelvekből kiindulva, Ewart Vilmos indítványára 1849-ben törvényre lett, hogy a városok közkönyvtári célokra adót vethetnek ki. (Ewart-Bill.) A manchesteri könyvtár volt az első 1852-ben, mely e törvénynek köszöni létrejöttét s az angolok ma körülbelül ott állanak, hol az amerikaiak és nem egy város tud könyvtárai könyveinek kiadásával, olvastatásával évenként milliányi s még nagyobb forgalmat is előidézni. E törvénynek köszönhető, hogy ma Angliában 1600 nyilvános közművelődési könyvtár van.

Ezek nyomába lép Európában főképp Poroszország. A legkülönbözőbb egyletek, szakférfiak, maga a kormány, az egyes városokban gyakran csak e célra egyesült lelkes emberek csoportja buzgólkodik a közkönyvtárak létrehozásában. Zwittauban (hol amerikai példára Ottendorfer Oswald alapította az első szabad közkönyvtárt), Hamburgban, Berlinben, Charlottenburgban, Jenában, Halléban, Dortmundban, Brémában, Mainzban stb. ma már mintaszerű ily közművelődési könyvtárak emelkedtek, melyekre Charlottenburgban fejenként 34 fillér, Jenában 96 fillér esik egy-egy lakosra. E mellett magánosok, gazdag adakozók már ott is sietnek ezt a nagy közművelődési célú előmozdítani, az egyesek és társulatok fölhívásokban, könyvekben, röpiratokban igyekeznek meggyőzni hasznosságáról az elméket s az angol-amerikainál kevesebb eszközzel is rendkívüli eredményeket bírnak fölmutatni. Említsem itt föl csupán azt, hogy Krupp Essenben fölállított egy amerikai szellemű és berendezésű közművelődési nyilvános könyvtárt. Ez évenként a város különböző távolabbi területein kisebb könyvküldeményeket helyez el, melyekből kiki könyvet kaphat olvasás végett. Följegyeztek oly esetet is, hogy Cronbergben, ennek egyik fiók-könyvtárában, 400 könyvvel 20.220 kötet forgalmat értek el 11 hó alatt, azaz egy-egy kötet több mint ötvenszer fordult meg különböző olvasók kezén. Természetes, hogy ez ott is még kivételes adat. Azonban nem olyan ez, mint a Bibliában az a messiási adat, mely szerint Krisztus pár hallal és hét kenyérrel 4000 embert vendégelt meg? De sőt a mi szerényebb viszonyaink közt is, eddigelé Országos Tanácsunk s az általa segített közművelődési és más egyletek az 1908. évi jelentés szerint szétosztottak 803 kisebb-nagyobb népkönyvtárt s ezek közül a beküldött jelentések szerint csupán 357-ből 177.031 egyén kivett 464.033 könyvet. Ez az adat pedig a népkönyvtáraknak még feléről sem szól.

Nem önkénytelen-e itt az a kérdés, hogy ugyan hány tanerővel, mi uton s mekkora összeggel lehetett volna elérni, hogy akár csak ennyi oktatást, akár csak ennyi gyönyörűséget adjunk ugyanennyi embernek? Hiszen ha mi egy 1000 koronás népkönyvtárral csak 10.000 olvasót birunk évek alatt szerezni s akkor az elhasznált könyvtárt eldobjuk, ami pedig nem éppen szükséges, egy koronányi áldozattal mégis 10 embernek tudtunk valami hasznos vagy élvezetes olvasmányt adni s ha többnek, akkor a könyvtár haszna oly arányban növekedik, mint olvasói száma. De sőt ki bírná megmondani, hogy az így közlött tudás mekkora körre terjed. Hiszen köztudomású, hogy ha a család egyik tagja egy jó könyvhöz jut, rendszerint a többi családtag is elolvassa s egy kikölcsönző útján néhány más kézbe is eljut a könyv. Oly siker ez, hogy a pessimista is kénytelen megadni magát s ha hitetlen Saul, akkor Pál lesz belőle.

Az anyanyelven olvasás és ez uton való tanulás nagyszabású terjesztéséről s ennek szükségéről, fontosságáról természetesen jut itt eszembe három magyar férfiú neve a régi és közelebbi multból, kik oly időben foglalkoztak már ezzel a kérdéssel, midőn még műveltebb államokban is bizonyára csak kevesen és kivételesen.

Ezek közül időrendben első Apáczai Cseri János, akit már mint leydeni és utrechti egyetemi hallgatót nemzetének hátramaradása keserített és egész életét ama módok kitalálására, alkalmazására és meghonosítására szentelte, melyekkel a tudományra oly képes nemzetét emelhetné. Nemcsak valóságos izgató, elleneit kihívó elszántságot mutat dolgozataiban, nemcsak tüzes lelkesedéssel vonja magához tanítványait, nemcsak hirdeti, hogy az iskola társadalmi, nemzeti és tudós intézmény, mert az itt szerzett tudás művelté, gazdaggá és szabaddá tesz, hanem *Magyar Encyclopaedia* című művét egyenesen azért compilálja s adja ki 1655-ben, hogy az olvasás terjesztésével oktasson, vagy mint ő mondja, hogy «oly könyvet adna a magyar ifjúságnak kezébe, melyben anyai nyelvén többire minden szép és hasznos tudományokat olvashatna», mert, mondja tovább: «szerencsétlen a nemzet s mindenekfölött nyomorú, mely mindent idegen nyelvből kölcsönöz s viszont boldog az, melynek mindez kertjében terem».

A második Tótfalusi Kis Miklós, a ki az olvasás terjesztését a Biblia által kívánta a XVII. század nyolczvanas éveiben előmozdítani. E végből a maga erején, a maga pénzén, a maga betűivel, a maga nyomdájában, majdnem emberi erőt meghaladó vállalkozásával, Amszterdamban 1685 és 1687-ben kinyomja az egész *Bibliát* 4500, az *Új Testamentomot* 4200 példányban, gyönyörűen bekötve mindkettőt. De ő ezt mégis csupán a szellemi élet reggelijének szánta, addig, míg meghonosítja a módot, melylyel évenként a Bibliát 20-25.000 példányban lehet majd terjeszteni, mint valami pompás szellemi ebédet s ezzel elérni azt a nagyszerű célt, hogy mindenki megtanuljon olvasni és írni, «hogy a mi nemzetünk se maradjon abban a nagy írástudatlanságban, melyben eddig», hanem tanuljanak meg gyermekek, asszonyok, városiak és falusi parasztok egyaránt olvasni, mert szégyen borítja el orcáinkat, ha a külföldre mérjük magunkat.

A harmadik a szegény Csokonai. Midőn a lelkes ifjú a fölébredt nemzeti irodalom és érdeklődés hanyatlását látta 1790 után, a hazai könyvek olvasása útján kívánta megmenteni nemzetét és nemzete nyelvét a végső bukástól, még pedig elsősorban a szépirodalom, a költészet terjesztésével, mint a komoly olvasásra édesgető eszközzel, mert – mond – ha szellemileg elmaradt beteg nemzetünknek orvosságot akarunk adni, akkor «meg kell annak üvege szélét mézelnünk, malozsákba kell rejtenünk a gyógyító pilulákat».

III.

Ime, ezekben megvan a felelet arra, hogy az emberek óriási tömegének művelése sikerrel csak olvasás, más szóval ma már csak a mindenfajta könyvtárak útján lehetséges. Nem a könyvtáraknak kell tehát a mindenfajta ismeretterjesztő előadásokra támaszkodniok; ellenkezőleg a könyvtárak a műveltség terjesztésének, az iskola utáni és iskolán kívüli oktatásnak első és fő eszközei, melyeknek segítségére, kiegészítésére, népszerűsítésére kell, hogy szolgáljanak a különböző általános ismeretterjesztő előadások és népszerű tanfolyamok. Az igazi nép-egyetemek nem azok, amiket eddig így hittak, hanem az általános ismereteket és nemes szépirodalmat magukba foglaló nép-, vagy helyesebben nyilvános szabad közművelődési közkönyvtárak, melyek nálunk még mindig a meg nem értettség miatt hamupipőke helyzetét foglalják el. Ezek a népoktatásnak valódi folytatói, az egyetlen tartós és állandó intézmények, melyek az iskolából kikerült ifjat és polgárt elkísérik a sírig, melyek nyájas arczczal vezetik eléje a lelket vidító és a lelket művelő, tartalmasabbá tevő legjobb barátainkat, a könyveket.

De hát, kérdem, nem köztudat-e ez? Nem igyekezett-e az ember mindig fölszerelni minden közoktatási intézményét könyvtárral? Nem alkottatott-e nálunk is csak imént törvény az ingyenes népoktatással kapcsolatban, hogy minden tanuló 50 fillér beiratási díjat fizessen tisztán az iskolai tanítói és tanuló könyvtárak céljaira? Nem az a remény-e, hogy ebből körülbelül 700-800 ezer korona fog évenként a mondott célokra fordíttatni? Nem fognak-e 10-20 év alatt ebből az összegből, helyesen fölhasználva, könyvekkel szószerint fölszereltetni a népiskolák?

Ez mind igaz, de a legnagyobb iskola maga a nyilvános élet, a mint az minden emberi közületben jelentkezik. Ennek a legnagyobb iskolának nálunk jóformán nincsenek könyvei, nincsenek könyvtárai s ha vannak, akkor is alapos reformra szorulnak.

Rendesen ugyanis az emberek nagy meglepéssel néznek városaikban egy-egy régi középiskola vagy szerzet még oly régi könyvtárára; még meglepettebbek, ha ott valami főiskola, vagy éppen egyetem s ennek nagyobb szabású könyvtára van. Pedig ezek a nagy nemzetest közműveltségének terjesztésére és emelésére lényegileg alkalmatlanok. Az első többnyire becses könyvmúzeumok, melyeket nem olvasnak s nem is olvashatnak. Az utóbbiak pedig tudományos laboratóriumok, melyek a szaktudomány szükségéit tartják szem előtt s tehát a szaktudományokkal foglalkozók keresik föl. A maguknak gyönyört vagy az általános ismeretterjesztést kívánók nem mennek oda s ha bejutnak is, csalódva távoznak el.

Nálunk még nem akarják megérteni azt, hogy amint az embereket nem lehet mind egyfajta iskolába gyúrni, éppen úgy nem járhat mindenki ugyanegy fajta könyvtárba. Az emberek hallanak valamit az angol és amerikai nyilvános közkönyvtárakról s rögtön előállnak vele, hogy miért nem bírnak azzá lenni például Budapesten a nemzeti múzeum, egyetem vagy múzeum könyvtárai?

A hasonlat teljesen elhibázott. Anglia és Amerika ugyanis a tudományos és nemzeti könyvtárakat hagyta a maguk saját hivatásának. Hiába volt tehát valamely városban oly egyetemi, vagy voltak oly tudományos szakkönyvtárak, melyek épületben és gazdag gyűjteményben legalább is versenyeznek európai társaikkal: azért, sőt még inkább, megalkották a városi nyilvános közművelődési közkönyvtárt, vagyis a könyvtár-egyetem, vagy könyvtár-szakiskola mellett a könyvtár-népiskolát, a nemzetnevelő könyvtárt.

Lássunk egy pár példát. Bostonban már 1638-ban megalapult a Harvard-egyetem mai könyvtára s van benne egy millió kötet. Van a városban ezenkívül jogi, történeti, ott van az Athenaeum és polytechnikum könyvtára, melyekben együtt körülbelül két millió kötet van. És

mégis a városnak van nyilvános, a nagy, az egész népesség igényeit szolgáló városi köz-
művelődési könyvtára is. Ennek már épülete is nálunk csodaszámba menne, Amerikában
azonban vannak szebbek is. Most csak annyit róla, hogy van benne 925.485 kötet könyv s
olvasótermei egyszerre 2000 embert birnak befogadni. Chicagóban is van egyetem, könyvtára
egy félmillió kötetből áll, mégis két nyilvános városi közkönyvtára van. Egyiket a Newberry
Walter Leonus bankár alapítványából, a másikat a Crerar János odavaló kereskedő adomá-
nyából alapították. Mindkettő most nagyszerű középületben a város által építve és tartva fenn,
szolgálja a közművelődés ügyét. Ezt a föladatot senki sem várja ott az egyetem tudományos
könyvtárától, mert nem is várható. Mellőzve itt New-York és még több más amerikai
városnak ép ily vagy még nagyobbyszerű példáját, Londonban van a föld második legnagyobb
könyvtára, a British Museumé; London mégsem elégszik meg ezzel, meg az annyi más
tudományos és szakkönyvtárral s mindezek több millió kötetével, hanem már 1902-ben tartott
fenn 80 közkönyvtárt, mind ellátva hirlapok és folyóiratok termével, könyvkiadó helyiséggel
és olvasóteremmel, melyek nyitva vannak reggel 8-tól este 9-ig. Ezekből foly, hogy az
Egyesült-Államokban már 1902-ben az volt a viszony, hogy 677 állami és más tudományos
könyvtárban volt 11.942.000 kötet és a municipalis közkönyvtárak közül csak a 664
nagyobban 6.528.000 kötet, azaz átlag egy-egy állt körülbelül 10.000 kötetből. Már most,
hogy ezek az utóbbi közkönyvtárak mily forgalmat birnak előidézni ott, a hol valóban a
közművelődés szervei, csupán csak Londonból a 23 nagyobb municipalis könyvtárnak adatát
említem meg. Volt tudniillik 1897/8-ban bennük 193.132 szépirodalmi, 278.498 egyéb mű és
127.252 oly mű, melyeket kikölcsönözni nem lehetett. Az előbbiekből kikölcsönöztek regényt
3.120.118-at, ismeretterjesztő művet 773.553-at s helyben használtak 554.642-öt. De már
1902/3-ban volt e könyvtárban 278.426 regény, 425.641 egyéb, 221.208 ki nem kölcsö-
nözhető mű. A könyvkivételekből a szépirodalmiakra esett 3.888.901, az ismeretterjesztőkre
1.131.677, a helyben használtakra 712.833. Ezeknek az adatoknak rendkívüliségét legjobban
mutatja az, hogy ugyancsak 1903-ban a British Museum könyvtárában mindössze 233.361
olvasó fordult meg, kik összesen a nagy és szakkönyvtárakból együtt 1.587.463 kötetet
használtak. Ez a legjobban bizonyítja, hogy tehát a közműveltség nagy forrásai ott sem, mint
másutt sem, nem a British Museum nemzeti könyvtára, nemzeti könyvmúzeuma, hanem a
szabad közművelődési közkönyvtárak.

De, hogy közelebbi példát is idézzek egypárt, ott van Berlin, a hol most építették a világ egyik
legszebb könyvtáráépületét az egyetemi és királyi könyvtár számára. Van benne (1908-ból)
1.230.000 kötet, az egyetemiben 208.350 kötet, 254.062 kisebb nyomtatvány. Mindenesetre
nagyszerű két könyvtár. És mégis, nem tekintve Berlinben a majdnem számtalan más szak- és
egyéb intézeti könyvtárakat, 1901-ben maga a város állított föl egy központi könyvtárt, még
pedig nem olyat, mint a budapesti, melynek az általunk érintett könyvtárak hivatásához,
minden más irányú becse mellett is, semmi köze, hanem valódi amerikai-angol jellegű köz-
művelődési könyvtárat, mely központilag igazgat 28 fiókkönyvtárat, melyek közül tizenkettő
már most olvasóteremmel is el van látva. A központi könyvtárban van 90 ezer kötet, a
fiókkönyvtárakban 186.459 kötet, könyvbeszerzésre évenként 121.568 márkát (145.880
korona) fordítanak. A város költségvetésében gondoskodott róla, hogy rövid időn belül
fölépítse a városi közkönyvtár központi épületét is, melyet a fiókok ellátása fog követni. De
vegyük még szembeötlőbb például azt, hogy a berlini nagyszerű könyvtárak mellett a
szomszéd Charlottenburgnak máris külön városi könyvtára és fiókjai vannak, melynek
működését gyönyörrel láttam sok máséval együtt magam is.

Vagy forduljunk Jénába. A városnak van 26 ezer lakója, egyeteme s ennek könyvtárában
250.000 kötet könyv és 120.000 apró nyomtatvány. Mindenesetre oly könyvtár, minőről
hazánkban hasonló városban ma még álmodni sem lehetne. Mégis van külön városi köz-
művelődési könyvtára, mely már 1904-ben 16.289 kötetből állt.

De elégedjünk meg a példákkal. Ilyenek önként ajánlkoznak.

Mindebből az látszik, hogy a meglevő könyvtárak helyett vagy mellett, városainknak, még ha vannak is régi könyvekből álló könyvtáraik, újakról kell gondoskodniuk. Évszázados könyvekből tanítani akarni annyi volna, mint pl. természettudományra oktatni a XV. század taneszközeivel.

És milyen legyen ez az új könyvtár? Olyan, a mely egy csomó régi, elavult, nem vonzó könyvből áll s a város félreeső utcájában, nehezen föllelhető, komor, homályos helyiségben van, bizonyára nem. Olyan, a melyben legalább egy barátságos és jól felszerelt olvasóterem nincsen azok számára, kik otthon nem olvashatnak, mert nyájas, meleg otthonuk nincs, szintén nem. Olyan, a mely hetenként csak egy napon van 1-2 óráig nyitva s nem áll naponként, a napnak a viszonyok szerint legalkalmasabb idejében rendelkezésére a használni akaróknak, újra nem; mert ez még annyit sem használna, mint az a patika, mely hetenként csak egyszer s nehezen hozzáférhető föltételekkel volna megközelíthető, vagy oly posta, mely a hétnek egy napján 1-2 óráig volna nyitva.

Tehát olyannak kellene lenni, a mely az előbbiekkal ellenkező. Olyannak, mely külső és belső kiállításával vonz, mely modern, mely nemes és erkölcsösen mulattató és minden szaktudományi nehezen érthetőségtől ment oktató könyvekből áll, mely ilyenekkel évenként gyarapodik, melynek legalább egy barátságos és hívogató olvasóterme van, mely hasonlít egy nyájas bolthoz, vagy éppen kellemes kávéházhoz, a melyben a jelszó legyen az, a mi Amerikában: szabad tanulmány, szabad olvasás, ingyen s lehetőleg a nap minden, de legalább is minden szabad órájában, még pedig mindenkinek. Ez volna a népoktatás igazi folytatása, a nép valódi egyeteme, melynek célja: az erkölcs és ismeret emelése a nemzet nagy tömegében s eszköze a nemes olvasmány, a tudás, mert a tudás más szóval vagyon, erő és szabadság. Ennek terjesztésében különös célzatunk csak egy legyen, hogy a tudás és erkölcs emelésén kívül ne legyen semmi célzatunk és vele az az egyetlen helyes elvünk, hogy zárjunk ki belőle minden szószerinti és bármely párt szolgálatába szegődő bármely irányú politikát.

Mindebben nálunk az utolsó 8-9 évben már történt valami, de nem elég. Pl. még egyetlen, az itt felsorolt körbe eső városi közkönyvtárunk sincs, mert a melyek vannak, nem ilyenek, nem ilyen a legnagyobb, a szegedi sem, de lehetne ilyené tenni. Csak egyetlen városnak kellene elkezdni s látva az eredményt, bizonyára a többiek is követnék és a sok fölösleges szoborra gyűjtő társaságok ilyes célokra is összeállnának. Bizonyára a nemes adakozók és örökhagyók szintén ily intézményekkel is megörökítnék nevüket, mint a hogy ezt tették kórházakkal, más nemes emberbaráti intézményekkel. Említettük, hogy az amerikai Carnegie András hazájában és Angliában körülbelül 800 millió koronát adott könyvtári célokra. Angliában is óriási adakozók ismertek e célra. Németországban megindult az adakozás s nem egy szabad közkönyvtár hordja alapítója nevét, nem egy van, melyet egyletek stb. tartanak fenn.

Hazánkban mindenesetre szükségesnek tartanám s ezért egyenesen indítványozom, hogy ebben a tárgyban a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa egy közismertető füzetecskét adjon ki s ingyen terjessze, ha kell, százezer példányban is, megküldve mindama testületeknek és egyeseknek, a kik itt számot tehetnek, mert hiszen magát azt a közművelődési eszmét, hogy könyvtárakkal közművelődés teremthető, nálunk még terjeszteni kell. Indítványozom, hogy nagyobb városainkhoz fölhívás intéztessék s így elsősorban magához Budapesthez és sorban a többiekhez, a nagyobbakon kezdve, hogy egy nyilvános városi szabad közkönyvtár megalapítását vegyék a közeli idők feladatai közé, mert ez éppen oly szükséges, mint a jó kövezet, világítás, közvágóhíd stb. s bizonyára szükségesebb, mint a városi vendéglő, korcsma és hasonlók. Ugyaníly fölhívás menne természetesen a vármegyékhez is. Mindkét autonóm közhatalomnak figyelmébe kellene ajánlani, hogy nem lehetne jobb példát követni, ha másként nem lehet, mint a Steglitz városáé, mely a nyilvános szabad közkönyvtár helyi-

ségeiről új városházának tervrajzában gondoskodott s talán a fényes lakások mellett ilyféle gondoskodás nálunk is gondolható volna.

Azután fordulnunk kellene újra a kormányhoz, hogy népiskolát ha épít bárhol is, ebbe okvetlenül vegye be a viszonyoknak megfelelő könyvtárhelyiséget és olvasótermet. Ha erre régen gondoltunk volna, ma már 2153 állami elemi iskolában ugyanannyi kisebb- nagyobb közkönyvtár és olvasóterem volna. Hasonló fölhívást küldjünk mindama egyházaknak, magánosoknak, testületeknek, egyeseknek, akik csak valahol népiskolát tartanak fenn. Hivatkozva Krupp példájára, e fölhívást megküldendőnek tartom a gyártelepek vagy nagyobb munkás-sereget foglalkoztató gyárak s más telepek tulajdonosainak. Mert ismétlem, itt még nemcsak az alkotás a főszempont, hanem az érdekkeltetés, figyelemébresztés és meggyőzés. Mindenkinek tudni, érezni kell, hogy midőn az amerikaiak a maguk közkönyvtári palotáikat emelték, oly időben, midőn Európa nagy szárazföldén a szerény népkönyvtáracskák, ha ugyan voltak, sötét iskolaszobákban vagy éppen folyosószögletekben, előszobácskákban húzódtak meg; ők helyesen ismerték föl, hogy e könyvtárak az egész nemzeti képzésnek és nevelésnek életkérdését teszik, hogy ez oly intézmény, mely az iskolával közel rokon, sőt vele jóformán édes testvér s vele karöltve egyedül alkalmas legyőzni a tudatlanságot és barbárságot, hogy egyszóval testvér-eszköz létrehozni a legfontosabbat: a kiművelt emberfőt.

Az emberi művelődés egészben véve nagyon emlékeztet arra a gyermekjátékra, melyet néhány évvel ezelőtt Párisból hozzánk is eljuttattak. Ez abban állt, hogy egy kis emberke egy gépezet segítségével bírt előre ugrani tíz lépést és azután visszaugrott ötöt. Ilyen körülbelül az emberi haladás is. És még jó, ha minden előre tett tíz lépésre nem több ötnél a visszaugrás. Azonban arra kellene törekedni, hogy kevesebb, sőt esetleg egy se legyen. Ezt pedig csak minden egyesnek a műveltség számára megnyerésével lehet elérni, mert a haladás forrásai nem a programmok, hanem az egyesek kiművelése. Ezt ismét csak úgy érhetjük el, hogyha a tanítást át bírjuk változtatni tanulássá, az olvastatást olvasássá, az időleges oktatást állandó önműveléssé, az egyesek kivételes tanulását egyetemes nemzetművelődéssé, azaz ha elenyésztetjük a tanult és tanulatlan osztály közt fönnálló örvényt a tanulás iránti vágy fölébresztésével. Erre pedig csak egyetlen alkalmas eszközt ismer az emberiség: a szabad, nyilvános, a napnak legalkalmasabb részeiben nyitva tartott közművelődési közkönyvtárt, olvasó- és előadóteremmel, a mely központja legyen a szabadtanításnak, vagy helyesebben a szabadtanulásnak. Erre kell tehát törekedni s természetesen a legnagyobb városokon kell kezdeni.

És itt nincs szó még ezután teendő kísérletezésről. A tények itt éppen úgy beszélnek, a kísérletek éppen úgy be vannak fejezve, mint a népoktatásra nézve. Az, a mi oly tűnemenyes eredményekre vezetett a világ legelőrehaladottabb nemzeteinél, Amerikában, Angliában, Németországban s melyre irigységgel és az elmaradottság érzésével tekintenek a francziák, abban nem lehet szó ma már többé kísérletezésről, csak úgy nem, mint a gőzgép, vagy vasút terén. Itt követni kell. A nemzetnevelés annyi, mint nemzetjólét. De követni kell nem mint holmi népkönyhai s ehhez hasonló jótékony intézményt, hanem mint nemzeti berendezkedést. Erre kívántam most egy erős fénysugárt vetni. Bár olyan lehetett volna ez, mint az éjszakában föl villanó túlerős fény, mely ugyan egy pillanatra elvakítja a szemet, de aztán mégis biztosan rávezet a helyes út megtalálására a sötétben.